

PAPER DETAILS

TITLE: TÜRK MUSIKISINDE TANBURUN KARSILASTIRMALI PERDE DZENLERI

AUTHORS: Gke GÜNEYGÜL

PAGES: 103-136

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1192787>

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received : 21.11.2020

Kabul Tarihi / Date Accepted : 15.12.2020

Yayın Tarihi / Date Published : 30.12.2020

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism.

TÜRK MÛSİKÎSİNDE TANBUR'UN KARŞILAŞTIRMALI FORM ve PERDE DÜZENLERİ

GÜNEYGÜL Gökçe¹

ÖZ

Kantemiroğlu (1673-1723) tanbur sazını, “İnsan nefesinden çıkan sesleri, ezgileri kusursuz olarak icra edebildiği için, gördüğü ve bildiği çalgılar içinde en mükemmel çalgı” olarak tanımlanmaktadır. 20.yy.'da Müzikolog Rauf Yektâ Bey (1871-1935) Türk Mûsikîsi repertuarında bulunan birçok eserin tanburî bestekârlar tarafından bestelenmesinden dolayı tanbur sazını “Doğu'nun piyanosu” olarak nitelendirmektedir (İÜ. TEY.2768; v.1a; Yektâ, 1912; 190). 17.yy'da Ali Ufkî Bey tarafından yazılan “Mecmûa-i Saz u Söz” repertuarı; aynı makam/eser sıralama bölümleri (Fasıl) çatısı altında birleştirildiklerini, söz edilen makamların ortak ara/ süsleyici perdeler ile icra edildiklerini göstermektedir. Diğer mûsikî eser ve metodlarda yer alan, birbirinden farklı “Makam, avaze, terkip” ve seyir örneklerinin tanbur ile çalınabilmesi için, tanbur perde sapında ve dizisinde yer alan perdeler hangileridir? (BM. Sloane 3114; Cevher, 2003; 931-1016). Türk Mûsikîsi tarihi içinde görülen zengin ezgi yapılarının (15.-20 yy. aralığı:1736 adet icrâ edilebilmesi için, icracıların tercihlerine göre kaç çeşit tanbur üretildiğine, tanbur sapında hangi perdelerin eklendiğine veya çıkartıldığına, fark yaratan perdelerin adlarına

¹ Müzik Öğretmeni, G. GÜNEYGÜL. İbrahim Aleaddin Gövsa Ortaokulu, ggunevgul@gmail.com.
<https://orcid.org/0000-0002-9309-2877>

ve perde bağlarına dair soruları tek kaynakta yanıtlayan bir çalışma görülememiştir (Judetz,2010; 133-163; Uslu, 2006;126-127; Ergan,1994;158). Bu makale; Fârâbî'nin (872-950) Horasan Tanburu perde dizisinden başlayarak, tarih içinde "Tanbur-ı Kebir-i Türkî/ Büyük Türk Tanburu" (1750) olarak adlandırılan, 20.yy.'da Tanburî Cemil Bey'in de (1873-1916) icra ettiği yarım kürevî / nısf kürevî tekneli çalgı modelini kapsayan sürecin belirli bir kesitini incelemektedir. Çalışma; bu süreçte örneklem grubunda yer alan tanbur çizimleri, müzik eserleri ekseninde "Biçim/form, perde bağı, perde sayısı, perde adı" kriterlerini karşılaştırarak, çalgı ve perde dizisinin gelişim, değişim aşamalarını içermesinden dolayı önem kazanmaktadır. Nitel araştırma yöntemine başvurularak oluşturulan çalışma içeriği, örneklem grubunda bulunan farklı yüzyıllara ait yazılı kaynaklar ve tanbur çizimlerinin perde düzenleri içeriğinde sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanbur, Tanbur perde düzenleri, Çalgı Bilimi, Müzik Tarihi, Türk Müziği Çalgıları.

ABSTRACT

COMPARATIVE FORM AND PITCH ARRANGEMENTS OF TANBUR IN TURKISH MUSIC

Kantemiroğlu (1673-1723) defines the tanbur instrument as "the most perfect instrument among the instruments he has seen and known because it can perform the sounds and melodies of the human breath flawlessly". In the 20th century, Musicologist Rauf Yektâ Bey (1871-1935) describes the tanbur instrument as "the piano of the East" because many works in the Turkish Music repertoire were composed by tanbur composers (İÜ. TEY.2768; v.1a; Yektâ, 1912; 190). "Mecmûa-i Saz u Söz" repertoire written by Ali Ufkî Bey in the 17th century shows that they were combined under the same makam/work sequencing sections (Fasıl), and that the mentioned makams were performed with common intermediate/ornamental pitches. What are the pitches included in the tanbur pitch neck and scale in order to play different "maqam, avaze, terkip" and seyir samples in other musical works and methods with the tanbur? (BM. Sloane 311; Cevher,2003; 931-1016). Regarding the performance of the rich melody structures seen in the 104 history of Turkish Music, no study has been found to answer questions on how many types of tanbur were produced according to the preferences of the performers, which pitches were added or removed on the tanbur neck, the names of the pitches that make a difference, and the pitch ligatures in a single source (1736 in total between the 15th and 20th centuries) (Judetz,2010; 133-163; Uslu, 2006;126-127; Ergan,1994;158). This article examines a certain section of the process

starting with Fârâbi's (872-950) Horasan Tanbur pitch scale and up to the instrument model with a hemispherical body called "Tanbûr-ı Kebir-i Türkî/The Great Turkish Tanbur" in history and also performed by Tanburî Cemil Bey (1873-1916) in the 20th century. The study gains importance as it includes the development and change stages of the instrument and pitch scale by comparing the criteria of "form, pitch ligature, number of pitches, pitch name" in the axis of the tanbur drawings and musical works included in the sample group in this process. The content of the study created by using the qualitative research method is limited within the scope of pitch arrangements of the written sources and tanbur drawings from different centuries in the sample group.

Keywords: Tanbur, Tanbur pitch scale, Organology, History of Music, Turkish Music Instruments.

GİRİŞ

Tanbur; Türk Mûsikîsinde ana eşlik sazı olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Sultan 3. Selim'in (1761-1808) tanbur hocası Tanburî İsak'ın (1745-1814) meşk silsilesinden gelen ve bu icra tarzının izinden giden müzik kuramcısı ve tanburî Suphi Ezgi'ye göre (1869-1962), Türk Mûsikîsi eserleriyle saf aşkı terennüm eden saz Büyük Türk Tanburu'dur (Onat,1999; 14). Suphi Ezgi yaşadığı dönemde tanbur olarak bilinen yarım/nısf kürevî formulu model hangi özelliklerinden dolayı Büyük Türk Tanburu olarak tanımlamaktadır? 19.yy. sonlarına doğru, dünyada birçok müzik ve çalgı müzesinin çalgı sınıflandırmasına ihtiyaç duyması, çalgıbilimin sistematik sınıflandırma sistemini doğurmuştur. 19.yy'dan itibaren Hornstel ve Sachs, Galpin sınıflandırmalarının haricinde müze, katalog sınıflandırma sistemine göre tanbur ailesine mensup, tanbur tipi çalgıların konumu telli, teltınlak, kendinden tınlak/kendi tınlak çalgılar içinde uzun saplı ud/lavta grubunda veya ud ailesi içinde değerlendirilmiştir. Türk müzik tarihinin kendi dönemleri içinde karşılaştırma yapıldığında islâmın kabûlüyle ud teriminin yaygınlaşmasından önceki yüzyıllarda da bu tekne formundaki çeşitli çalgılar (Biwa, pipa, barbed, kopuz, ud vb.) farklı isimlere sahiptir.17 yy. Osmanlı döneminde Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği yaklaşık 11.658 sazende arasında, o dönem ud adı verilen çalgının icracısı sadece altı kişidir (Kerimov,2013; 158-165; Sezgin, 2000; 30-38; Ögel, 2000; 43-50-53; TSMK 304; 202a-206a).

Türk mûsikîsi tarihinde icra edilen tanburların çalgı bilim yöntemleriyle tekne modeli çeşitlerini, birbirinden farklı biçimsel özelliklerini, perde dizilişlerini, hareketli perde aralıklarını, perde adlarını ve çalgılara yansıyan değişim sürecini somutlaştırmak amacıyla yapılan bu çalışma, örneklem grubunda yer alan tanbur çizimleri, edvâr, risâle, perde cetvelleri, yazılı ve görsel

kaynaklar kapsamında sınırlandırılmıştır.

Tanbur perdelerine yönelik yapılmış çalışma örneklerinden bir tanesi, 1973 yılında Etem Ruhi Üngör (1922-2009) tarafından yazılmıştır. Tanbur makalesi içinde perde bağları alt başlığında değerlendirilen çalışmada, 19.yy. Hâşim Bey Mecmuası ve 17.-18. yy.'da Kantemir Edvârı'ndaki farklı sayıda perde isimlerine rastlandığı belirtilmektedir (Üngör, 1973; 6636).

Charles Fonton'un (1725-1793) “Şark mûsikîsi- Avrupa Mûsikîsiyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme” kitabı, 1987 yılında Cem Behar (1946-) tarafından çevrilerek, yayınlanmıştır. Kitabın giriş bölümünde, tanburda yer alan perde farklılıkları konusuna değinilmiş, araştırılmasının gerektiği vurgulanmıştır. Cem Behar, Charles Fonton'un Şark Mûsikîsi kitabındaki tanbur çiziminde nîm/yarım perdelerin, Kantemiroğlu (1673-1723) ve Abdülbâkî Nâsır Dede'nin (1765-1821) Mûsikî kuramında iniş ve çıkış cazibesi nedeniyle farklı isimler aldığına da dikkat çekmiştir (Behar, 1987; 32-33).

Gültekin Oransay (1930-1989), “Kantemiroğlu'na göre perde düzenimiz” başlıklı makalesinde, Kantemir Edvârı'ndaki tanburun perde düzenindeki perdeler ile nazariyatta andığı perdelerin farklı olduklarına dikkat çekerek, oluşturduğu tabloya tetimme / tamamlayıcı, şed, atık, cedid perdelerini de eklemiştir (Oransay, 1990; 75).

Yavuz Daloğlu, “Der Beyân-ı Kavâid-i Nağme-i Perde-i Tanbur” Risâlesi ile ilgili bir tez çalışması yapmıştır. Tanbur çizimini inceleyerek, perde farklarına dikkat çekmiş, eksik veya yanlış yazılan perdeler tamamlandığında perde dizgesinde on sekiz perde, on yedi aralık düzeni oluştuğunu belirtmiştir (Daloğlu, 1993; 37-38).

Bülent Aksoy 1994 yılında yayınlanan “Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Mûsikî” kitabında, Charles Fonton'un ve Kantemiroğlu'nun edvârındaki tanbur perdelerindeki fark ve benzerliklere dikkat çekmiştir (Aksoy, 1994; 54-55).

Eugenia P.Judetz, (1925-2011), 2000 yılında yayınlanan “Sources of 18th Century Music” kitabında, 18.yy. Mûsikî kaynaklarında yer alan perdeleri tablolaştırmıştır (Judetz, 2000; 144-145). Bu makale; tanbur form ve perde düzenleri ile ilgili yapılmış çalışmaları dikkate alarak, belirli bir kesitte (10.-20.yy.) görülen örneklem grubundaki tanbur çizimleri ve perde düzenlerindeki özgün içerikte yer alan sıralama, dizilime sadık kalınarak, farklı zaman dilimlerine ait kuram içeriğiyle karşılaştırılması, sonuçların farklı sayıtlara göre tablolaştırılarak analiz edilmesi bakımından önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Türk Mûsikîsinde tanburun karşılaştırmalı form ve perde düzenleri çalışması için nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Yurt içi ve yurt dışı görsel tarama, bilgi tarama, fişleme, sınıflandırma, ayırıştırma çalışmaları yapılmıştır. Çalışma esnasında birincil kaynaklar, ikincil kaynaklar ve eserlerin çevirilerinden de yararlanılmıştır. Tanbur sazının form ve perde düzeni:

1. Büyük Mûsikî âlimi (Ebû Nasr Muhammed bin Muhammed bin Tarhan bin Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî) Fârâbî'nin (872-950) “Kitâbü'l Musikâ'l Kebir” adlı eserindeki Horasân Tanburu ve perde düzeni (Haşebe ve Hifnî; 1967; 230; Tura,1998; 169-173).
2. Hoca Abdülkâdir Merâgî'nin “Makâsıdül Elhân, Câmiu'l Elhân, Risâle-i Fevâ'id-i Aşere, Şerhu'l Edvâr” eserlerinin müellif nüshası ve diğer nüshalarında geçen tanbur türlerinin form ve perde düzeni (Bardakçı, 1986; 103; Karabaşoğlu, 2010; 221-223; Sezikli, 2007; 217-219; Uslu, 2018; 57-58; Kolukırık, 2012;168).
3. Kadızâde Tirevî Risâlesi nüshalarındaki ana perde dizisi ve ek tanbur perdeleri, (Uygun, 2016; 53-87).
4. Sazendebaşı Ali Ufkî Bey'in derleme notlarındaki tanbur perde dizisi, (BNF. Turc 292; v. 74b- dij.164).
5. Boğdan Voyvodası Kantemiroğlu'nun “Kantemir Edvârı”, 18.yy. ilk yarısına tarihlendirilen Kevserî Mecmuası, 19.yy. Hâşim Bey Mecmuası (m.1864) nazariyat içeriği, tanbur form ve perde düzeni, (İÜ. TEY.745; İÜ. TEY.2768; MK. A 4941;v.9b; Ekinci, 2015;38-39)
6. “Edvâr-ı İlm-i Mûsikî” adlı iki ayrı nüshadaki tanbur eskizlerindeki form ve perde düzeni, (İÜ. NEK. TY. 1856, 1806; v.5b; İÜ. NEK. TY.5636, 1808; v.10b).
7. Kutb-i Nây-î Osman Dede'nin “Rabt-ı Tabirat-ı Mûsikî” eserine sonradan eklendiği düşünülen tanbur perde dizisi, (MK. 06 Hk 135;v.11b; Akdoğu- Hariri 1991; s.51).
8. Tanburî Artin Edvârı (1740) ve Kyrillos Marmarinos Nazariyat Kitabı (1749) ile Apostolos Konstas'ın (1770?-1840) Nazariyat Kitabı'ndaki tanbur perde düzeni, (Pappas,2007; 57-58; Judetz, 2000;92; Judetz,2002; 98-100).
9. Charles Fonton'un “Şark mûsikîsi Avrupa Mûsikîsiyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme” (1751) adlı eserindeki tanbur çizimi ve perde düzeni, (Behar 1987; 81).
10. 18.yy. müellifi Es-Seyyid Derviş Mehmed Emin'in tanbur metodu niteliğindeki eseri Tanbur Risâlesi'nin iki nüshasındaki form ve perde düzeni, (MK 131/3; mikr.s.38-52; ÖNB.389).
11. Kemanî Hızır Ağa'nın “Tefhimü'l Makâmât Fi Tevlîdi'n Nagâmat” Topkapı nüshası tanbur

- çizimi ve nazariyattaki perde düzeni ve Topkapı - Süleymaniye nüshasındaki perde dizisi bileşimi, (TSMK 1793; SK. HEB. 291).
12. Rahip J.B. Toderini'nin (1728-1799) “De La Litteratura Des Turcs” eki tanbur çizimi ve perde dizisi, (Toderini,1789; e.240).
 13. Description De'l'Egypte ansiklopedisinin müzik yazarı G. Andre Villoteau (1759-1839) ve Duhamel'in Tanbur-ı Kebir-i Türkî çizimi form ve perde düzeni, (Description De'l'Egypte, 1817; Etat Moderne Thome II Pl.AA/ E.M.Vol II).
 14. “Description De'l'Egypte ” ansiklopedisinin müzik yazarı G.Andre Villoteau (1759-1839) “Le Tanbour” eskizinin form ve perde düzeni, (BNF. UB-181/ D BIS).
 15. Tanburî, müzik kuramcısı Suphi Ezgi'nin Tanbur Metodu'ndaki perde düzeni, (Ezgi,1948; 22; Onat,1999;12- 19)
 16. Tanburî Cemil Bey'in (1873-1916) Rehber-i Mûsikî eserindeki tanbur perde düzeni, (Cevher,1992;16) görsel ve yazılı kaynakların içeriği tekrar çözümlenerek karşılaştırılmış, dönemlere göre farklılık oluşturan tanbur formları ile nîm, süsleyici, tamamlayıcı işlevi olan perdeler sınıflandırılmıştır.

BULGULAR

Türk Mûsikîsi'nde Karşılaştırmalı Tanbur Formları

Resim 1. Fârâbî -Horasan Tanburu Prototipi İllüstrasyonu (Haşebe ve Hıfî, 1967;638)

Resim 2. Azerbaycan Şirvan-Tebri Tanburu (Kerimov,2009; 78).

Resim 3. Behram Gür Mûsikî Meclisi (1648 tarihli Nizami Gencevî Hamsesi; Kerimov,2009; 79).

Resim 4. 17.yy.Tanburacı Kadın (. İDM, 2380,v.103).

Resim 5. 13.yy. Anadolu Selçuklu Armudî Tekne Modeli Saz (Tanbur-Berlin Müzesi).

Resim 6. 17. yy.Armudî Tekne Modeli Çeşde İllüstrasyonu (BM, SL 5258).

Resim 7. Armudî Tekne Modeli Kopuz (ÖNB.8562; v.146a).

10.-20.yy. Türk Mûsikîsi tarihinde icra edilmiş tanbur formlarının karşılaştırılması sonucu, üç ana dizilimde (armudî, dairevî, kürevî) sınıflandırılan “armudî, damla, dairevî, yarım kürevî, kafesli damla, kafesli yarım kürevî” biçimiyle altı farklı tekne modeli tanbur ve tanbura çeşitleri ortaya çıkmıştır. Birinci dizilim, armudî tekne tanbur ve tanbura modelidir. 10.yy.'da Fârâbî'nin Horasân Tanburu'ndan itibaren görülen armudî tekne modelleri, 13.yy. Anadolu Selçuklu Dönemi'nde (1077-1308) Konya Köşkü çinilerinde de betimlenmektedir (Çaycı, 2002; 237; Zeum,2006; 208; Vural, 2018; 51).

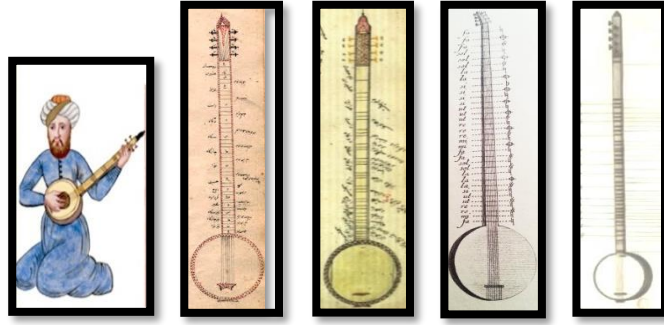
Resim 8. Literatürde uzun kollu ud veya tanbur ailesi olarak adlandırılan çalgılar: Tanbur, Setar, Cura, Bağlama, Dombra, Dambura(Sezgin, 2000; 51)

Resim 9. Literatürde uzun kollu ud veya tanbur ailesi olarak adlandırılan çalgılar: Bozuk/Büzürg/Bozorg, Şarkî, Dutar, Tanbura, Tanbura, Saz (Sezgin, 2000; 50)

Türk- Hint kültür etkileşimi, 13.yy. Doğu Hindistan'da Emir Hüsrev Dehlevî (v.1325?) döneminde Truska Gauda türünde ve Selçuklu döneminde Anadolu'daki seyyar ozan kopuzcuların, âşıkların sazlarıyla taşınan pentatonik dizi/mod karışımları görülmektedir. Günümüz halk mûsikisi eserleri ve makamları içinde dolayısıyla çalgıların ses dizilimlerinde de pentatonik dizilimler yer almaktadır (Aslan, 2015; 162; Uçan, 2000; 38-43; Duygulu,2018; 20). Türk mûsikisi tarihi coğrafi dağılımında yer alan, günümüzde halen örnekleri görülen şelpe tekniği ve tezeneyile çalınan kopuz, tanbur, tanburalar birbirinden farklı yapıdadır. 10.yy.'da Horasân Türkleri'nin de yaşadığı bölgede Horasân (3 tel-18-20 perde), Bağdat (2-3 tel / 18-20 perde), Azerbaycan'da Şirvan (2 tel/14-17 perde), İran (2 tel/14 perde), Türkmen (2 tel-9 perde) tanburları ve çeşitleri günümüze kadar gelmiştir. Pakistan-Hint (4 tel-19 perde), Hint (4+12 tel/ 16 perde), Afgan (4 tel/ 12 perde) tanburları armudî tekne modelinde farklı tekne çapı ve sap boylarına sahiptir. M.Ö.1700'den itibaren göçebe Proto-Türklerin Kazakistan üzerinden Maverâünnehir'e yayıldığı (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan) sahada, Kazak Türkleri'nin iki telli dambura, dombraları, Özbek tanburları (4 tel-14 perde), Türkistan tanburları görülmektedir. Çin Uygarlığı-Uygur/Türk Mûsikîsi etkileşiminin izleri, armudî tekne model çalgılarına (tar, dutar, setar, pençtar, şeştar çeşitlerinden Uygur dutarı /2 tel) yansımaktadır (kelime kökenleri: tunbur, dambur, dambura, dumbura, pandur, panduri, kobuz, gubuz vb.). Türk-Balkan Mûsikîsinin etkileşiminin yayılım alanlarından biri Rumeli-Balkan topraklarıdır. Bulgaristan'da bulgari, 18.yy.'da Tanbur-ı bulgari adıyla anılan çalgı ve farklı türleri, Slavlarda tambura- tamburika, Macaristan'da Bracs Tamburika olarak isimlendirilmektedir. 15. yy.'da Abdülkâdir Meragî'nin (1353-1435) armudî

tanbur tekne modelinde tarif ettiği çalgılar, 17. yy.'da “armudî tekne modeli üç telli tel tanbura ve tanbura” yapıları bugün Anadolu'da cura saz, saz, bağlama, çöğür, olarak ortak isimlendirilen saz ailesinde de (12, 15, 17, 19 perde düzeni) görülmektedir (Gazimihal,1975;14-23; Ögel, 2000;148-166; Abdulyeva, 2002; 358; Gökyay, 2000; 19; Yağmur, 2013;322; Bardakçı, 1986; 104; Akdoğu, 1992;22-44; ÖNB.8562; v.146a -150a; BM. SL 5258, v.127b; İDM. 2380, v.103; Description De'l'Egypte, Etat Moderne Thome II 1817; PI.AA/ E.M.Vol II). (Bkz. Resim 8-9)

Hoca Abdülkâdir Merâgî'nin eserlerinde küçük ûd modeli olarak tanımlanan ve ûd yapısına benzetilen çalgılar, beş çift telli “kopuz-u Rumî/ Anadolu kopuzu, 14.-15. yy'da Keşfi'l Hümûmda² Türk kopuzu, 11.yy.' da yaşamış olan Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk eserinde kopuz ve buçi kopuz, 15. yy.'da Ali Şan Bin Hacı Büke'nin (?1500) eserinde Sultan Korkud'un (1467-1513) icat ettiği rivayet edilen ruhfeza adını almaktadır. Adı geçen eserde bugün iki telli bir kopuz/tanbur olarak da değerlendirilen dutar, üç telli anlamında setar, kopuz ve tanbur birbirinden farklı çalgılardır. (Bardakçı, 1986; 104; Tıraşçı, 2018; 117; Kaşgarlı Mahmud,1985;173; Çakır, 1999; 199-200; ÖNB.8562;v.146a).

Resim 10. 17.yy. Dairevî Tekne 4 tel Tanbura Modeli (ÖNB.8562; 150a).

Resim 11. 18.yy. Dairevî Tekne Tanbur Modeli (MK 131/3; v.1b).

Resim 12. 18.yy. Dairevî Tekne Tanbur Modeli (ÖNB.389; v.1b).

Resim 13. 18.-18.yy. dairevî Tekne Tanbur Modeli (Toderine, 1789; e240).

Resim 14. 18.-18.-19.yy. Le Tanbour Dairevî Tekne Modeli (BNF. UB-181(DBIS)).

İkinci dizilimdeki dairevî tekne tanbura ve tanbur modelleri 17. yy.'dan başlayarak 18.-19.yy.'a doğru dört tanburda görülmektedir (ÖNB.8562; v.146a-150a; BM. SL 5258, v.127b; İDM. 2380,v.103)

² Kitâbü Keşfi'l Hümûm Ve'l Kürab Fî Şerhi Âleti't Tarab.

Resim 15. Kantemir Edvârı Damla Tanbur Modeli.

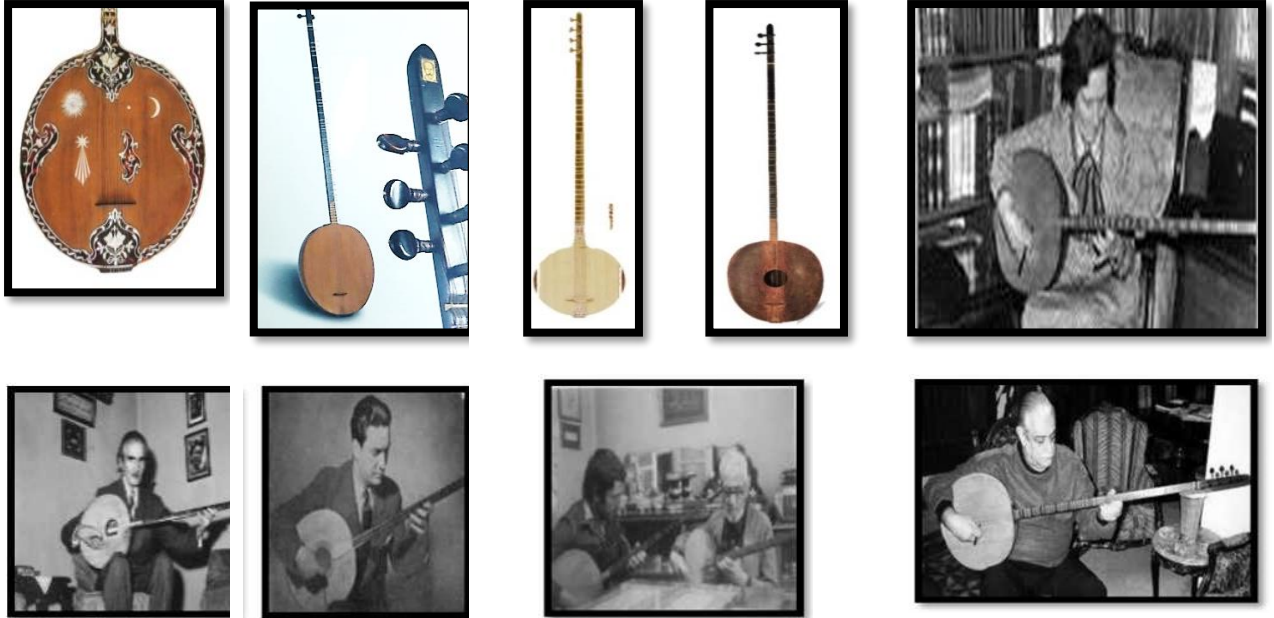
Resim 16. Charles Fonton –Adanson Tanbur Çizimi.

Resim 17. Kevserî Mecmuası Damla Tanbur Modeli.

Resim 18. Hızır Ağa Edvârı Damla Tanbur Modeli.

Resim 19. Haşim Bey Mecmuası Kafesli Damla Tanbur Modeli.

Üçüncü dizilimdeki damla tipi tekne modellen tanbur; 18.yy. Kantemir Edvârı, Charles Fonton Şark Mûsikisi Kitabı'nda, Kevserî ve 19.yy. Haşim Bey Mecmuası'nda görülmektedir. 18.yy. başındaki minyatürlerde damla tekne modelinde resmedilen tanburun, damla tekne modelindeki beş telli çöğürle karıştırılması meddah hikâyelerine konu olmaktadır. 20.yy.'da Müzikolog Mahmut Ragıp Gazimihal'in (1900-1961) Anadolu'dan derlediği halk çalgıları arasında damla tekne modeli olan çalgılar da bulunmasına rağmen, Haşim Bey Edvârı'nda yer alan kafesli damla model tanbur çizimi özgün bir örnektir (TSMK A 3593; v.121a; Özdemir, 1997; 336; 12-19; Gazimihal, 1975;139).

Türk Mûsikîsinde Tanbur'un Karşılaştırmalı Form Ve Perde Düzenleri

Resim 20. 1750 tarihli Büyük Türk Tanburu/ Tanbur-ı Kebir-i Türkî

Resim 21. Tanbur-ı Kebir-i Türkî / Büyük Türk Tanburu

Resim 22. Tanburî Cemil Bey (1873-1916) Yarım Kürevî Tekne Model Tanburu.(Gevherî Osmanoğlu'nda iken(2904-1980)Aynalıkavak Kasrı Müzesi'ndeki Tanburî Cemil Bey Fotoğraflı Tanbu.

Resim 23. Tanburî Cemil Bey (1873-1916) Kafesli Yarım Kürevî tekne model Tanburu (40 perde bağı). (Konya Mevlânâ Müzesi Env. No. 1282) ve Tanburî Cemil Bey'in(1873-1916).

Resim 24. Tanburî Laika Karabey'in (1909-1989)Yarım Kürevî Model Onnik Tanburu

Resim 25. Tanburî Cemil Bey'in (1873-1916) Öğrencisi Tanburî Refik Fersan'ın Kafesli Yarım Kürevî Tekne Modeli Tanburu (Yaklaşık 40 Perde Bağı).

Resim 26. Tanburî İzzettin Ökte'nin (1893-1965) Kafesli Yarım Kürevî Tekne Modeli Tanburu.

Resim 27. Tanburî Kemal Batanay (1893-1981)ve Öğrencisi Tanburî Melih Özaltın'ın (1947-) Yarım Kürevî Tekne Modeli Tanburları.

Resim 28. Tanburî Cemil Bey'in oğlu Mesut Cemil Tel'in (1902-1963) Öğrencisi Tanburî Ercüment Batanay'ın (1927-2004) Yarım Kürevî Tekne Model Tanburu.

Dördüncü dizilimdeki yarım kürevî tekne modeli tanburlara literatürde verilen ad; Büyük Türk Tanburu'dur.20.yy. başında Tanburî Cemil Bey'in ve öğrencisi Tanburî Refik Fersan'ın da (1893-1965) icra ettiği kafesli yarım kürevî tekne tanbur modelleri, yüzyıl sonuna doğru kaybolmaya başlamıştır. Tanburî Cemil Bey'in ve oğlu Tanburî Mesut Cemil Tel'in (1902-1963) tanburu, Suphi Ezgi'nin metodunda bahsettiği tanburu, Tanburî Kemal Batanay (1893-1981) ve oğlu Tanburî Mesut Cemil Tel'in öğrencisi Tanburî Ercüment Batanay' ın (1927-2004) Vasil yapımı kafesli ve diğer mızraplı tanburu, Tanburî Laika Karabey'in (1909-1989) Onnik yapımı tanburu, Tanburî İzzettin Ökte'nin (1910-1991) ve öğrencisi Tanburî Sadun Aksüt'e (1932-) hediye ettiği “Ayı Ahmet” tanburu (48 perde bağı), Tanburî Erol Sayan'ın (1936-) otuzlu ses sistemine göre düzenlenen tanburları (42, 46, 48 perde bağı) ve Tanburî Abdi Coşkun'un tanburu (1941-), Tanburî Necdet Yaşar'ın (1930-2017) “Sarı Kız” tanburu gibi birçok usta tanburînin icra ettiği tanbur; literatürde Büyük Türk Tanburu olarak adlandırılan nısf/yarım kürevî tekneli tanbur modeli olarak kayıtlara geçmiştir (Ezgi, (t.y.). 6; Onat,1999;12-19; Engel, 1874; 209; Sarı, 2012; 63; Victoria & Albert Museum kayıtları- no: 5761872; Description De'l'Egypte, 1817; E.M.Vol II -PI.AA; Serin, 2006; 69; Sayan, 2010; 331; Konya Mevlânâ Müzesi Env. No. 1282; Mesut Cemil,2002;194).

Yüzyıl	Eser/Yazar adı ve Tanbur Form Modeli	Burgu/Tel Sayısı	Perde Bağı Sayısı	Tanbur Çizimi ve Ek Perde Sayısı
10.	Fârâbî Horasân Tanburu /Horasân Bölgesi Armudî Tekne Modeli Tanbur	2-3 tel	18-20 civarı	18-20 perde
14.-15.	Abdülkâdir Meragî Eserlerindeki Türk Tanbur/ Tanburesi Armudî Tekne Tanbur Modeli	2-3 tel	+2 tel çalgılar +10 perde (SU)	-
16.-17.	Kadıızâde Tirevî Risâlesi Tanbur Modeli: ?	-	18 perde civarı (tanbur perdeleri)	18 perde + Adı bilinmeyen perdeler +21 icra perdesi 29 nota/perde
17.	Ali Ufkî Bey Tanbur Dizisi Tanbur Modeli : (?)	3 -6(?)	-	
17-18.	Kantemir Edvârı Damla Tekne Tanbur Modeli	5 burgu	30 perde bağı civarı	33 perde -Nazari ek perdelerin eşleşen şekilde asimetrik bağlanması halinde: +38 perde
18.	Kevserî Mecmuası Damla Tekne Tanbur Modeli	-	Yaklaşık 31 perde bağı	35 + 2 ek perde = 37 perde
18.	C.Fonton Şark mûsikîsi Damla Tekne Tanbur Modeli	8 burgu/tel	Yakl.37 perde bağı	45 perde
18.	Hızır Ağa –Topkapı &Süleymaniye Nüshaları Yarım Kürevî Tekne Tanbur Modeli	8 burgu/tel	Yakl.35 perde bağı	Ort. 29 civarı nazari perde
18.	Tanbur Risâlesi 1 – Ankara Dairevî Tekne Tanbur Modeli Çizimi (Orta)	8 burgu/tel	36 perde bağı	Tekil sayım: 35 perde
18.	Tanbur Risâlesi 2 –Viyanâ Dairevî Tekne Tanbur Modeli (Orta)	8 burgu/tel	36 perde bağı+1 ek perde =37 kısım	Tekil sayım: 34 perde
18.	Description De'l'Egypte eskizi “Le tanbour” çizimi –BNF. Yarım Kürevî Tanbur Çizimi (Küçük)	8 burgu/tel	36 perde bağı	45 perde +1 ek perde =46 perde
18.	Tanbur-ı Kebir-i Türkî /	8 burgu/tel	37 perde bağı	39 perde/ nota

Türk Mûsikîsinde Tanbur'un Karşılaştırmalı Form Ve Perde Düzenleri

	Büyük Türk Tanburu Yarım Kürevî Tanbur Çizimi (Büyük)			
18.	G.B. Toderini -Letteratura Turchesca Dairevî Tekne Tanbur Modeli	8 burğu/tel	34 perde bağı	34 perde / nota
19.	Hâşim Bey Mecmuası Kafesli Damla Tekne Tanbur Modeli	3 burğu/tel	30 perde bağı	35 perde + Nazariyat Ek perdeleri: 3 perde =38 perde
19.-20.	Edvâr-ı İlm-i Mûsikî 1-2 Dairevî Tekne Tanbur Modeli (Orta)	-	-	35 perde

Tablo 1. Türk mûsikîsi'nde Tanbur Form ve Perde Düzenleri ve Sayılarının Karşılaştırılması³.

Türk Mûsikîsi'nde Karşılaştırmalı Tanbur Perde Düzenleri

Filozof ve Mûsikî Âlimi Fârâbî'nin “Kitâbu'l Musîkâl Kebîr” Eseri Tanbur Form ve Perde Düzeni

Felsefe dünyasında Muallim-i Sâni olarak da anılan, Fârâbî, Kitâb'ül Musîkâl Kebîr'de tanburun üd sazına en yakın çalgı olduğunu, iki, üç telli tanbur çeşitleri içinde en yaygın görülen çeşitleri Horasân ve Bağdat Tanburu (2 tel) olarak adlandırılmaktadır. 10.yy. güney ve batı Irak şehirlerinde yaşayan halkların arasında görülen saz, Bağdat Tanburu'dur. Horasân ve Bağdat Tanburu yapı ve boyut itibarıyla birbirinden farklıdır. Bağdat Tanburu ve Horasân Tanburu tel ve destan (perde bağı) oranları üd sazındaki yöntemle hesaplanmaktadır. Fârâbî, iki telli Horasân Tanburu yapısına göre (boy, genişlik, küçüklük, büyüklük) farklı şehirlerde değişkenlik gösterse de tellerin uzunluğu ve kalınlığı eşit olan iki tel bağlandığını belirtmektedir (Haşebe ve Hıfî, 1967; 2- 629). Tanbur sapına çok sayıda perde bağı bağlanması, ana perde (aslî perde) bağlarının sabit kalarak, bazı perde bağlarının yerlerinin bölge ve kavimlere göre farklılaşması söz konusudur. Tanburda sabit beş perde, hareketli on üç perde mevcuttur. Zaman zaman bu sayının artmasıyla sazın sapında yirmi kadar perde bağı bulunabilmektedir. Fârâbî'ye göre hareketli perdeler, icra edilmek istenen cinslere göre hareket ettirilmektedir. Hareketli perdeler olarak anılan oranların günümüzdeki karşılıkları: pes bayati, acem aşîrân, ırak, geveşt, şûri, zengûle, kürdî, segâh, buselik, çargâh, dik neva, hicaz, hisar perdeleridir. Müzikolog Yalçın Tura (d.1934-), incelemeleri sonucunda, Horasan Tanburu'nda bir sekizli içinde on yedi aralığa bölünen Safiyuddin Urmevî (1216-1294) ses sisteminin, günümüzde bağlama adı verilen çalgıların perde

³ Simetrik dizi düzenine göre perde tamamlamaya gidilmemiştir.(-/+) hata payı bulunmaktadır. Tespit edilebilen yaklaşık rakamlar verilmiştir.

sıra ve aralık dizilişine uyum sağladığını vurgulamaktadır (Haşebe ve Hıfînî, 1967; 2- 698-699; Tura,1998; 169-173; Aksüt, 1994; 18; Can, 2001;73-81).

Hoca Abdülkâdir Merâgî'nin Eserlerindeki Tanbur Form ve Perde Düzenleri

Müzik kuramcısı, bestekâr Hoca Abdülkâdir Merâgî'nin Makâsıdü'l Elhân, Câmiu'l Elhân, Risâle-i Fevâ'id-i Aşere, Şerhu'l Edvâr eserlerinin müellif nüshası ve diğer nüshalarında geçen “mukayyedât ve mecrûrlar” (telli çalgıların icra tekniklerine göre ve telli yaylı çalgılar) olarak sınıflandırdığı çalgılar arasında “tanbur-u Şirvaniyân, tanbure-i Türkî/tanbur-u Mogoli, nây-ı tanbur” adlı üç tip tanbur mevcuttur. Çoğunlukla Tebriz'de çalınan iki telli Şirvan tanburu, yarım armudî tekne modelindedir. Günümüz Azerbaycan'ında armudî tekne modeline sahip “Şirvan-Tebriz tanburu” (2 tel) olarak da adlandırılan çalgının sapına on dört ile on yedi arasında perde bağlanmaktadır. (Tam boy: 94 -95 cm) İki veya üç telli tanbure-i Türkî (Türk tanburası/ Türk tanburu, Şirvan tanburunun yarım armudî tekne modelinin yarısı boyutunda ve uzun saplı olarak tarif edilmektedir. Çoğunlukla iki telli olan sazın düzeni, aşağıdaki açık ses veren teli, üstündeki telin % oranına eşitleyerek oluşturulmaktadır (Bardakçı, 1986; 103; Kerimov, 2009; 76; Sezikli, 2007; 217-219; Uslu, 2018; 57-58).

Kadızâde Tirevî Risâlesi'ndeki Tanbur Perde Düzeni

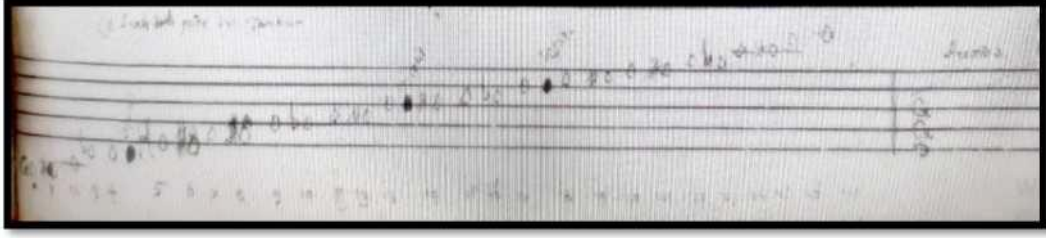
Nerm pençgâh	Nerm hüseyînî	Nerm segâh	Rast	Relâvî(?)	Gevâşt	Humayûn	Dügâh	Segâh	Buselik (?)	Çargâh	Zengûle	Hicaz	Pençgâh	Hüseyînî	Navruz-ı Acem Terkip	Segâh	Tiz rast	Nihavend-ı Rumî Terkip	Tiz dügâh	Tiz segâh	Tiz çargâh	Tiz pençgâh	Tiz hüseyînî
--------------	---------------	------------	------	-----------	--------	---------	-------	-------	-------------	--------	---------	-------	---------	----------	----------------------	-------	----------	------------------------	-----------	-----------	------------	-------------	--------------

Tablo 2. Kadızâde Tirevî Risâlesi'ndeki Perde Dizisi (Uygun,1990; 32).

Tireli Kadızâde Mehmed'in eseri Kadızâde Tirevî Risâlesi'nin (1676) farklı nüshalarında, tanbur ile icra edilecek makam, âgâze, şube ve terkiplerin hangi perdelerle icra edileceği ve hangi aralıklara basılacağı tarif edilmiştir. Tanburîlerin çargâh ile pençgâh (zengûle ve hicaz), hüseyînî ile pençgâh(neva), rast ve dügâh (rehavî, gevâşt, hümayun) aralıklarına perde bağlaması gerekmektedir. Buselik seyrinde segâh perdesi çargâh perdesine yakınlaştırılmalıdır. Tiz dügâhtan hüseyînî ve segâh arasındaki (nevrûz-ı acem) perdeye gelinerek, acem karar edilirse acem firüdaşt

meydana gelmektedir. Nihavend-i Rumî terkinde tiz rast, tiz düğâha yaklaştırılmalıdır (Uygun, 2016; 46-67-77).

Ali Ufkî Bey-Turc 292 Derlemesi Tanbur Perde Düzeni:

Resim 29. Ali Ufkî Bey Tanbur Perde Dizisi (BNF.Turc 292: v. 74b-dij.164).

17. yy.'da Sazendebaşı, Santurî, Tercüman Ali Ufkî Bey; (1610-1675) bağadan yapılmış bir mızrapla çalınan, üç çift telli, sapının üzerinde tam ve yarım seslerin yerini belirtmek için “çok sayıda perde bağı olan çok uzun saplı bir tanbur veya şeştar” sazından bahsetmektedir (Berktaş, 2002, s.79; Behar 2017; 168). Ali Ufkî Bey diğer bir eserinde, şeştar, ud, tel tanbura benzeri çalgıların belirli zamanlarda çalındığını da eklemekte, çalgıların biçimleriyle ilgili yorumda bulunmamaktadır (Noyan, 2013; 50).

Ali Ufki Bey'in derleme notlarında bulunan “Le Scale perde dei Tanbour” başlığı altında, akort düzenine göre üç telli veya üç çift telli bir tanburun perde dizilişinde yirmi dokuz nota sıralanmaktadır. Portenin kenarında herhangi bir müzik anahtarı sembolü bulunmamaktadır. Yan sayfada yer alan bir diyez işareti bulunmasına rağmen, derleme bir rulodan ciltlenen eserin sayfa sıralaması tespit edilememektedir (BNF. Turc 292; v. 74b-a-dij.163). “accordo” ibaresi altında portede “D” “G” “G” notaları sıralanmaktadır. Bahsi geçen diyez işareti “Haza Mecmûa-i Saz u Söz” eserinde otuz bir eserde görülmekte, eserlerin bağlı bulunduğu makamlar incelendiğinde bugünkü bakiyye diyeziyle aynı işleve sahip olduğu tespit edilmektedir (Cevher, 2003; 39). Birinci denencede “G/sol” kabul edildiğinde bir sekizli içinde yirmi beş nota yirmi dört aralık oluşmaktadır. Numarasız perdeler hariç, bir sekizlide yirmi üç perde yirmi iki aralık oluşmaktadır. Bu aralıkta, önünde değiştirme işareti bulunan on bir nota bulunmaktadır (BNF. Turc 292,v. 74b; Behar, 2008; 169-170). Aynı aralıktaki dizide muhtemelen pestleşen veya bir ihtimal bemole dönüşen notaların üç adet, bakiyye diyezi olarak sınıflandırabilecek yedi nota olduğu görülmektedir (BNF Turc 292,v.74b; Cevher,2003; 38).

Kantemir Edvârı -Charles Fonton Şark Mûsikîsi Kitabı-Description De'l'Egypte Le Tanbour Eskizi -Kutb-i Nâyî Osman Dede Rabt-ı Tabirât-ı Mûsikî Eseri- Kevserî ve Haşim Bey Mecmuası -Edvâr-ı İlm-i Mûsikî Nûshaları Tanbur Form ve Perde Düzenleri

Resim 30. Kutb-i Nâyî Osman Dede Rabt-ı Tabirât-ı Mûsikî Perde Cetveli (MK. 06 Hk 135;v. 11b).

Kantemir Edvârı'nda damla tekne modelindeki tanbur için yazılan harf nota/ perdeler; on altı tam sesli perde, on dört perde, ara/nîm perdelerdir. Makamların icra edilmesi için daha fazla perde gerektiğinden dolayı diziye uzal, tiz uzal ve hisar perdeleri eklenmiştir. Ek perdelerle birlikte artık on altı tam perde, on yedi yarım perde düzeni oluşmuştur (İÜ.TEY.2768; v.1-2). Tanbur çizimi ve nazariyat içeriğinde yegâh-aşirân arasında pest hisar ve pest bayatî perdelerinin bulunmama nedeni bu perdelerde makam oluşmamasıdır.

“Yegâh ile aşirân perdesinin arasında nîm perdesinin ne hükmü ne icrası olabilir, ne nîm perde vaz olunur zira bir vechile iktizası yoktur. Ve iktizası olmadığı sebebi budur ki her makam üç perde ile icra olursa gerektir” (İÜ.TEY.2768,v.3). Irâk perdesi nermi ırâk perdesinin âgâzesi ve tetimme/tamamlayıcı perdesi, ırâk perdesinin yukarısındaki nîm perde ismi olmayan âgâzenin perdesi, evc perdesinden nermi “tetimme-i makam-ı evc” (makam sahibi olmayan perde), ırâk perdesinin nermi ırâk perdesinin nîm perdesinin âgâzesidir. Segâh perdesinden nermi geveşt terkibi icra edilen “tetimme-i âgâze-i makam-ı segâh” perdenin diğer adı da “mâye” perdesidir. Rast perdesinin nermindeki nîm perde “rehâvî-i cedid / yeni rehâvî perdesi”, rasttan tiz kısımdaki nîm perde ise sabâ perdesinin makam terkeb icra edilmeyen şeddidir. (şedd-i sabâ) Segâh perdesinden tizde “rehâvî-i atik /eskî rehavî” perdesi, uzal perdesinden gelindiğinde buselik âgâzesini kaybederek nişabur perdesi hâline gelmektedir(İÜ.TEY.2768; v.3-4; Tura, 2000; 8-10). Kutb-i Nâyî Osman Dede'nin (v.1729) “Rabt-ı Tabirât-ı Mûsikî” eserine sonradan eklendiği düşünülen tanbur perde dizisi “mikyâs-ı perdeha” başlığında on altı tam perde, çizelgenin kenarına yazılan on yedi ara perde olmak üzere otuz üç perdeden oluşmaktadır. Yegâh- neva aralığında on beş perde ve on dört aralık bulunmaktadır. Yegâh-aşirân perdeleri aralığında nerm bayatî perdesi bulunmaktadır. Dügâh-segâh aralığında nihavend perdesi ile ırâk-rast aralığında

rehâvî perdesi yer almaktadır (MK. 06 Hk 135 11b; Akdoğu- Hariri 1991; s.51; Erguner,2003;219).

Dragoman Charles Fonton'un yazdığı “Şark Mûsikîsi Avrupa Mûsikîsiyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme” yazısı içinde Jean Baptiste Adanson (v.1805) imzası taşıyan sekiz burgu, damla tekne modeli olan tanbur çiziminde otuz altı perde bağı kırk beş perde adı bulunmaktadır (; Behar 1987; 8).

Le Tanbour/Tanbur” çizimindeki tanburun kenarında kırk beş perde adı yazılmıştır. Otuz altı perde bağına ek olarak dairevî tekne modeli üzerindeki eşik perdesiyle birlikte, otuz yedi perde yeri bulunmaktadır. Açığı yegâh perdesiyle başlayan ve inici ve çıkıcı diziye uygun olarak perde düzeni sırasına göre sağdan sola doğru okunmaktadır. Pest hisar perde bağı ve perde adı bulunmamakta, yegâh-tiz hüseyinî aralığında üç tane “rehâvî” ve“icra-ı” olarak belirtilmiş perdeyle birlikte “tetimme-i evc, karcıgar, nîm evc, nîm segâh, nîm tiz segâh” perdeleri bulunmaktadır. Yegâh-neva aralığında üç icra-ı perdeleri, nîm evc, karcıgar, nîm segâh haricinde on beş perde on dört aralık bulunmaktadır (BNF. UB-181(D BIS)).

Kevserî Mustafa Ali Dede'nin (v.1770?) Kitab-ı Musikâr/Neynâme nüshasındaki suret-i tanbur çiziminin (Damla tekne modeli) sol tarafında on altı tam perde, sağ tarafında on dokuz nîm perde toplam otuz beş perde yer almaktadır (MK. A 4941 v.9b).

Kantemir Edvârı ve Kevserî Mecmuası'ndan da alıntılarının bulunduğu Hâşim Bey Mecmuası'ndaki tanbur çiziminin (Kafesli damla tekne modeli) kenarında perde adları yer almaktadır Nazariyat bölümünde eklenen perdeler kürdî, şûri, nişabur perdeleridir (Hâşim Bey, 1864;v.73a /25-60). Kantemir Edvârı ve Kevserî Mecmuası'ndan bölümler ihtiva eden “Edvâr-ı İlm-i Mûsikî” nüshalarındaki dairevî tekne modeli olan tanbur çizimlerinin sol yanında on dokuz tam perde, sağ yanda on altı ara perde olmak üzere toplam otuz beş perde bulunmaktadır (İÜ. NEK. TY. 1856, 1806; v.5b; İÜ. NEK. TY.5636, 1808; v.10b). (Bkz. Tablo 3).

(İÜ.TEY.2768; Erguner,2003;219; BNF. UB-181(D BIS);MK. A 4941 v.9b;Hâşim Bey, 1864;v.73a /25-60).

17.-18.yy.	17.yy.	18.yy.	18.yy.	18.yy.	19.yy.	19.yy.
Kantemir Edvârı (KE)	Rabt-ı Tabirât-ı Mûsikî (Ek Çizelge: Mikyâs-ı Perde-hâ:	Charles Fonton (1751)	Le Tanbour	Kevserî Mecmuası Suret-i Tanbur	Haşim Bey Mecmuası	Edvâr-ı İlm-i Mûsikî 1- 2
Yegâh	Yegâh	Yegâh	Yegâh	Yegâh	Yegâh	Yegâh
-	Nerm hisar	-	-	-	-	Pes hisar
Aşîrân	Aşîrân	Aşîrân	Aşîrân	Aşîrân	Aşîrân	Aşîrân
Acem aşîran	Nerm acem	Acem aşîran	Acem aşîran	Acem aşîran	Acem aşîran	Acem aşîran
+ Tetimme-i makam-ı evc		Tetimme-i evc	Tetimme-i evc	-	-	-
Irak	Irak	Arak	Irak	Arak	Irak	Arak
+Adsız âgâze		Karcığar	Karcığar	-	-	-
-		İcra		-	-	-
Rehâvî-i cedid	Rehâvî	Rehâvî	Rehâvî	Rehâvî Büzürg	Rehâvî Büzürg	Rehâvî Büzürg
Rast	Rast	Rast	Rast	Rast	Rast	Rast
+Şedd-i saba		İcra-ı	İcra-ı	-	-	-
			İcra-ı	-	-	-
Zirgüle	Zirgüle	Zirgüle	Zengüle	Zengüle	Zengüle	Zengüle
Dügâh		Dügâh	Dügâh	Dügâh	Dügâh	Dügâh
-		İcra	-	Rehavî –i Atık	-	-
Nihavend	Nihavend	Nihavend	Nihavend	Nihavend	Nihavend	Nihavend
+Tetimme-i âgâze-i makam-ı segâh /mâye		Tetimme-i segâh	Nim segâh	-	+Kürdi	-
Segâh	Segâh	Segâh	Segâh	Segâh	Segâh	Segâh
+Nişabur		Rehavî	Rehavî	+Gevaşt	+Nişabur	-
Büselik	Buselik	Büselik	Büselik	Püselik	Büselik	Büselik
Çargâh	Çargâh	Çargâh	Çargâh	Çargâh	Çargâh	Çargâh
Sabâ	Sabâ	Sabâ	Sabâ	Sabâ	Sabâ	Sabâ
Uzzal		Uzzal	Uzzal	Hicaz	Hicaz	Hicaz
Neva	Neva	Neva	Neva	Neva	Neva	Neva
Beyatî		Beyatî	Bayatî	Bayatî	Beyatî	Beyatî
Hisar	Hisar	Hisar	Hisar	Hisar	Hisar	Hisar
Hüseynî	Hüseynî	Hüseynî	Hüseynî	Hüseynî	Hüseynî	Hüseynî
Acem	Acem	Acem	Acem	Acem	Acem	Acem
+Tetimme-i evc		Tetimme-i evc	Nim evc	-	-	-
Evc	Evc	Evc	Evc	Evc	Evc	Evc
-		Karcığar	Karcığar	-	-	-
Mâhur	Mahur	Mahur	Mâhur	Mâhur	Mâhur	Mâhur
Gerdâniye	Gerdâniye	Gerdaniye	Gerdaniye	Gerdaniye	Gerdaniye	Gerdaniye

Türk Mûsikîsinde Tanbur'un Karşılaştırmalı Form Ve Perde Düzenleri

Şehnaz	Şehnaz	Şehnaz	Şehnaz	Şehnaz	Şehnaz	Şehnaz
-		Şedd-i saba	Şed saba	-	--	-
Muhayyer	Muhayyer	Muhayyer	Muhayyer	Muhayyer	Muhayyer	Muhayyer
Sünbüle	Sünbüle	Sünbüle	Sünbüle	Sünbüle	Sünbüle	Sünbüle
-		Tetimme-i tiz segâh	Nîm tiz segâh	-	-	-
Tiz segâh	Tiz segâh	Tiz segâh	Tiz segâh	Tiz segâh	Tiz segâh	Tiz segâh
-		Tiz rehavî	Tiz rehavî	-	-	-
Tiz büselik	Tiz büselik	Tiz büselik	Tiz büselik	Tiz büselik	Tiz büselik	Tiz büselik
Tiz çargâh	Tiz çargâh	Tiz çargâh	Tiz çargâh	Tiz çargâh	Tiz çargâh	Tiz çargâh
Tiz saba	Tiz saba	-	-	Tiz saba	Tiz saba	Tiz saba
Tiz uzzal		Tiz uzzal	Tiz uzzal	Tiz hicaz	Tiz hicaz	Tiz hicaz
Tiz neva	Tiz neva	Tiz neva	Tiz neva	Tiz neva	Tiz neva	Tiz neva
Tiz bayati		Tiz bayati	Tiz bayati	Tiz bayati	Tiz bayati	Tiz bayati
-	Tiz hisar	Tiz hisar	Tiz hisar	-	+Şurî Tiz hisar	Tiz hisar
Tiz Hüseyinî	Tiz Hüseyinî	Tiz hüseyinî	Tiz hüseyinî	Tiz hüseyinî	Tiz hüseyinî	Tiz hüseyinî
Tiz evc						

Tablo 2. Türk mûsikîsi'nde Karşılaştırmalı Tanbur Perde Dizileri.

Tanburî Artin Edvârı ile Mûsikî Kuramcısı, Bestekâr Kyrillos Marmarinos Mûsikî Kuramcısı, Bestekâr, Tanburî Apostos Konstas'ın (1770? - 1840) Nazariyat Kitabı'nda Tanbur Perde Düzenleri

Kyrillos Marmarinos Nazariyat Kitabı'nda (1749) verilen tanbur perde dizisinde yer alan perdeler pestten tiz bölgeye ve tiz bölgeden pest bölgeye doğru seyir esnasında basılan perdelere göre iki şekilde çizilmiştir (Judetz, 2000;35-92).

Apostolos Konstas, nazariyat kitabında tanbur resmi çizerek, tam ve nîm perdeleri hüseyinîden tiz hüseyinî perdesine kadar ikişer perde olarak, yirmi bir ile on dört perdenin toplamı en az otuz beş adet perde yeri göstermiştir. Karamanlıca nüshasında otuz bir olan perde sayısını, daha sonra yazdığı Yunanca nüshasında kırk altıya çıkarmıştır. Aralarındaki fark her iki tam perdenin arasında bir değil iki yarım perde göstermesidir (Pappas 2007; s.57). (Bkz. Tablo 4)

Der Beyân-ı Kavâid-i Nağme-i Perde-i Tanbur Risâlesi Ankara Nüshası ve Risâle-i Fenn-i Mûsikî Viyana Nüshalarındaki Tanbur Form ve Perde Düzenleri

“Der Beyân-ı Kavâid-i Nağme-i Perde-i Tanbur” Risâlesi'nin Ankara nüshasında bulunan sekiz telli dairevî tekne modeli olan tanbur çizimindeki burguların üzerinde harf notalar yer almaktadır. Bu notaların karşılıkları Kantemir Edvârı'ndaki harf nota dizgesine göre, burguluğun sağ tarafındaki dört tel neva perdesine, sol tarafta iki tel dügâh, kalan iki tel çargâh perdesine denk gelmektedir. “Risâle-i Fenn-i Mûsikî” adlı Viyana dairevî tanbur çizimi kenarında yer alan perde

adları farklıdır (MK 131/3; v.1b; ÖNB 389; v.1b).

İki nüsha karşılaştırıldığında tanbur çizimi kenarında adı geçen perdeler haricinde seyir esnasında ilave edilen perdeler bulunmaktadır. Hüseyinî ve evc perdeleri arasındaki acem perdesinin aksi olan perde nerm acemdir. Tanbur çizimi üzerinde, dügâh-segâh perdeleri aralığında nerm acem ve nevrûzî perdeleri, Ankara nüshasında mevcut değildir. Risâle'deki hisar nağmesinin şubelerinin açıklanmasında hüseyinî perdesine yakın olan şûri perdesi hüzzam makamında icra edilmektedir. Viyana nüshasında bir seyir esnasında, neva ve hüseyinî perdeleri arasındaki hüzzam ve şûri, meydana gelen nîm perde artık nîm hisar perdesine dönüşmektedir. Viyana nüshası tanbur çiziminde segâh ve çargâh aralığında nerm saz-kâr ve tiz segâh ve tiz çargâh aralığında tiz saz-kâr perdesi, diğer nüshada yer almamaktadır. Saz-kâr makamı seyri esnasında saz-kâr perdesi, tiz segâh perdesi ile nerm perdeyle eşleşmekte, tiz bölgede tiz saz-kâr adını almaktadır (ÖNB 389; v.1b-4a-9b; Bardakçı, 2000; 22; MK 131/3; v.1b-5b-6a-8b-9a; Doğrusöz, 2012; 134). (Bkz. Tablo 4).

(MK 131/3; v.1b; ÖNB 389; v.1b; Judetz 2002; 98-100; Pappas 2007; s.57; Judetz, 2000;35-92).

18.yy.	18.yy.	18.yy.	18.yy.
Tanbur Risalesi Ankara	Tanburî Apostos Konstas	Tanburî	Tanburî Artin Edvârı
-	Nazariyat Kitabı Tanbur		Apost Farklı Perde Adları
Tanbur Perdeleri	Perdeleri	os	
		Konstas	
Yegâh	Yegâh	Yegâh	
Nerm hisar	Nerm hisar	Pes bayatî	
Nerm bayatî	Nerm bayatî	Pest hisar +Sorizen	Nihavendinek ve Araban
Aşîrân	Aşîrân	Aşîrân/ Hüseyinî aşîrân	
+Nerm acem	-	Acem aşîrân	Müberka-i rumî ve Aşîrân
		Pest acem	kürdî
Irak	Irak	Irak	
Geveşt	Rehâvî	Rehâvî	
		Geveşt	
Rast	Rast	Rast	-Müberka
Zirgüle	Geveşt ve Zirgüle	Hümayûn	
		Zirgüle	
Dügâh	Dügâh	Dügâh	Dügâh-ı rumî
			Suzidil
			Suzinak
			Aşîrânek
			Sipîhr

Türk Mûsikîsinde Tanbur'un Karşılaştırmalı Form Ve Perde Düzenleri

Kürdi Nihavend	Nihavend	Zemzeme Nihavend	
Segâh	Segâh	Segâh	Kürdî- Zemzeme
	Nerm acem ve nevrûî	Perde-i karadügâh Bûselik	Büzürk Mâhurek Zirefkend-i rumî Karadügâh Nişaburek
+Nerm sazkâr	Nerm sazkâr		
Nerm buselik	Nerm buselik	-	
Çargâh	Çargâh	Çargâh	
Nerm uzzal	Nerm saba	Saba Hicaz	
	Uzzal ve hicaz		Rekb Hisar Araban
Neva	Neva	Neva	
Nerm Hisar ve Hûzzam +Şurî (hûzzam makamı) ve nerm bayati	Hisar bayati ve hûzzam ve kenarda şurî- (şurî âgâzesi)	Bayatî Hisar +Şûri	Hümayun Mâye Nevruz
Hüseynî	Hüseynî	Hüseynî	
Acem	Acem	Acem Hûzzam	Serenk Suri zavil
Evc	Evc	Evc	
Mâhur	Mâhur	Mâhur Zavil	Suzidil Isfahanek
Gerdaniye	Gerdaniye	Gerdaniye	
Şehnaz	Şehnaz	Zirefkend -Şehnaz	Zirefkend
Muhayyer	Muhayyer	Muhayyer	
Sünbüle	Sünbüle	Sünbüle Tiz nihavend	
Tiz segâh	Tiz segâh	Tiz segâh	
+Tiz sazkâr (sazkâr Makamı)	Tiz sazkâr	Tiz karadügâh Buselik	
Tiz buselik -	Tiz buselik ve tiz bayatî		
Tiz çargâh	Tiz çargâh	Tiz çargâh	
Tiz uzzal	Tiz uzzal	Tiz saba-Tiz hicaz	
Tiz neva	Tiz neva	Tiz neva	
Tiz hüseyinî	Tiz hüseyinî	Tiz bayatî	
		Tiz Hisar	
		Tiz Hüseyinî	

Tablo 4. Türk Mûsikîsi'nde Karşılaştırmalı Tanbur Perde Dizileri.

Tanburî ve Sinekemanî Hızır Ağa'nın "Tefhimü'l Makâmât Fi Tevlîdi'n Nagâmat" Edvârı Tanbur Form ve Perde Düzeni

Yegâh	Acem Aşırân	Irak	Irak-rast	Rast	Zîngüle	Dügâh	Kürdî	Segâh	Nîm' ülnüm	Bûselik	Çargâh	Sabâ	Hicaz	Neva	Hisar	Hüseynî,	Acem	Eve	Mâhur	Gerdâniye	Şehnaz	Tiz dügâh	Tiz kürdî	Tiz segâh	Tiz bûselik	Tiz çargâh	Tiz sabâ	Tiz neva
-------	-------------	------	-----------	------	---------	-------	-------	-------	------------	---------	--------	------	-------	------	-------	----------	------	-----	-------	-----------	--------	-----------	-----------	-----------	-------------	------------	----------	----------

Tablo 5. Hızır Ağa Edvârı Perde Çizelgesi: (TSMK 1793; SK HEB 291; Uslu,2014: 186-188; Yücel, 2013:13.

Hızır Ağa Edvârı'nda otuz beş perde bağlı, sekiz teli olan damla tekne modeli tanburun akort düzeni çargâh/dügâh/neva şeklindedir (TSMK 1793;v.20a). Süleymaniye nüshasında "Ümmehât-ı Mûsikî" (Mûsikînin anası) olarak anılan perde sayısı beştir. İki nüshada on beş ana perdeden bahsedilmekte, iki perde arasında iki nîm bulunurken, tiz perdelerin arasına nîm'ül nîm perdeler bağlanmamaktadır (TSMK 1793; v.2b; SK. HEB. 291; v.3a -10a). Sazkâr makamı seyriinde yer alan nîm bûselik-segâh arasındaki nîm perdenin sazkar perdesi(sazkâr-mâye-rekb) olması mümkündür. Ayrıca segâh-mâye seyri esnasında kürdî nîmi ile segâh ve nîm-i nîm tabir olunan segâh ile nîm bûselik arasındaki perdeyi gösterip seyretmektedir. Muhalif ırak terkibi esnasında nîm dügâh perdesi, çok ender görülen nîmeyn, kürdî nîmeyn (rekb seyri), hisar-ı nîmeyn (araban-nevruz âgâzesi) perdelerinden bahsetmektedir (SK. HEB.291; v.13-14a -14b-15b-16a-b; Tekin,2015;171).(Bkz. Tablo 5).

Resim. 31. G.B. Toderini (1728-1799) “Letteratura Turchesca (Toderini,1789; e.240; Toderini, 2018; 147).

G.B. Toderini (1728-1799) “Letteratura Turchesca” Kitabındaki Tanbur Form ve Perde Düzeni

Rahip Gian Battista Toderini'nin (1728-1799), Türklerin Edebiyatı kitabındaki Türk Mûsikîsinin anlatıldığı bölüm sonunda, dairevî tekne tanbur modeli çiziminde sekiz burgu, otuz dört perde bağı bulunmaktadır. Ek nota çizelgesindeki sıralamada birinci sekizli içinde yirmi bir, ikinci sekizlide on dört perde gösterilmektedir. Bu çizelgeye göre, tanbur çizimindeki ilk sekizli aralığında Türk Mûsikîsine özel perde sekiz tanedir. İkinci sekizli aralığında tiz bölgeye gidildikçe ara perdeler azalmakta, özel olarak yazılmış sadece bir perde bulunmaktadır. Gian Battista Toderini, tanbur perdelerinin eksik olduğunu, aslında ana ses sistemindeki bir sekizli içinde yirmi dört perde bulunduğunu eklemiştir. Ayrı bir tabloda gösterdiği birinci sekizlide yirmi beş perde yirmi dört aralık bulunurken, ikinci sekizlide aralık sayısının yirmi altıya çıkması dikkat çekicidir (Toderini,1789; e.240; Toderini, 2018; 147).(Bkz. Resim 31)

Andre William Villoteau (1759-1839) “Tanbur-ı Kebir-i Türkî /Büyük Türk Tanburu” Form ve Perde Düzeni

Resim 32-33. Description Del'Egypte Ansiklopedisi Tanbur-ı Kebir-i Türkî /Büyük Türk Tanburu Çizimi.

(Description De'l'Egypte, Etat Moderne Thome II 1817; Pl.AA/ E.M.Vol II).

Resim 34. 1750 tarihli Tanbour Kebyr Tourky/ Tanbur-ı Kebir-i Türkî / Büyük Türk Tanburu (Engel, 1874;209; Victoria Albert Museum - no: 576-1872).

Description De'l'Egypte ansiklopedisinin müzik bölümünde bulunan, Andre William Villoteau ve Duhamel tarafından resmedilen çalgı Tanbours Kebyr Tourky /Tanbur-ı Kebir-i Türkî (Büyük Türk Tanburu) olarak adlandırılmıştır. Genellikle tekne modelinden dolayı nısf/ yarım kürevî olarak adlandırılan Büyük Türk Tanburu'nun sapında otuz yedi perde bağı bulunmaktadır. Sazın perde bağlarının otuz altısı sap/kol üzerinde bir tane ek perde kapak üzerindedir. Tanbur-ı Kebir-i Türkî dört yahut üç çift tele akort edilir. Akort düzeni çift tel yegâh, çargâh, düğâh olarak gösterilmiştir. Yegâh perdesinden başlayan birinci sekizlide on dokuz aralık ile yirmi perde, ikinci sekizlide de on sekiz aralık on dokuz perde bulunmaktadır (Description De'l'Egypte, 1817; E.M.Vol II -Pl.AA; Aksoy,2003; 216-217). Abraham Pickert'ten (1783-1870) South Kensington Müzesi tarafından 1872 yılında satın alınan, Victoria Albert Müzesi'ne devredildiğinde 1750 yılına tarihlendirilen, nısf kürevî tekne formu Tanbour Kebyr Tourky/ Büyük Türk Tanburu'nun, Andre William Villoteau'nun nısf kürevî formu, Büyük Türk Tanburu ile akort düzenleri aynı olup, boyut ve ebatlar bakımından birbirine yaklaşımaktadır (Gazimihal, 1975; 95; Engel, 1874; 209; Sarı, 2012; 63; Victoria & Albert Museum no: 576-1872; Description De'l'Egypte, 1817; E.M.Vol II - Pl.AA).(Bkz. Resim 32-33-34).

Mûsikî Kuramcısı, Tanburî Suphi Ezgi'nin Tanbur Metodu'ndaki Tanbur Perde Düzeni

Mûsikî kuramcısı, tanburî Suphi Ezgi, tanbur metodunda kaba rast perdesinden tiz gerdaniye perdesine kadar yetmiş üç perde bağlandığını söylemektedir. Yegâhtan tiz neva perdesine kadar olan kısım boş bırakılmış, Musiki Mecmuası makalesinde kırk sekiz olarak not edilmiştir. Perdelerin hepsinin bağlanması hâlinde, perdelerin araları daraldığı için tiz sekizli bölgesi karşılıklı bağlanacaktır. Tiz nevadan yukarı çıkan perdelere bağ gerekli olmadığını, tiz nevadan sonra perde bağı kirişlerin kalınlığının arttığını, ince kamıştan bir perdelik yapıştırılmasının aynı işlevi üstlenmektedir. Yegâh –Tiz neva aralığındaki kırk sekiz perde içinde hisar perdesiyle zirgüle perdesinin üç çeşidi ve geveşt perdesinin iki çeşidi bulunmaktadır (Ezgi, 1948; 22 ; Ezgi , (t.y.). 6; Onat,1999;12-19).

Tanburî Cemil Bey “Rehber-i Mûsikî” Eserindeki Tanbur Tekne Form ve Perde Düzeni

Tanburî Cemil Bey, tanburun perde düzenini yegâh perdesinden, tiz neva perdesine kadar yaklaşık olarak otuz altı doğal ve doğal olmayan sesleri içerdiğini, bütününün birinci yegâh telleri üzerinde meydana geldiğini belirtmektedir. Diğer tellerin, birinci telin sesini kuvvetlendirmek için eklendiğini söylemektedir. Seslerin yerleri, perdeler aracılığıyla belirlenirken, bu perdeler gitar ve mandolinde olduğu gibi sap üzerinde sabit değildir. Tanbur perdelerinin iki tarafa hareket edilecek şekilde yağlanması, sapın boyunun da bu duruma uygun olması nedeniyle, tanbura her istenilen perdenin eklenebileceğini, tanburun perdesiz sazlara özel niteliklere sahip olduğunu vurgulamaktadır.1983 yılında Rebabî Sabahattin Volkan (1909-1989) tarafından Konya Mevlânâ Müzesi'ne hediye edilen, Tanburî Cemil Bey'in kafesli nısf kürevî formlu tanburunda yaklaşık kırk perde bağı bulunmaktadır (Konya Mevlânâ Müzesi Env. No. 1282; Cevher, 1992; 16).

SONUÇ

Örneklem grubunda bulunan (10.-20.yy.) ve tanbur adı altında tek başlıkta toplanan (tekne modeli- boyutu- çapı-tel boyu- tel sayısı-perde bağı ve dizisi) çalgılarda üç ana dizilimde (armudî, dairevî, kürevî) altı farklı tekne modeli “armudî, damla, dairevî, yarım kürevî, kafesli damla, kafesli yarım kürevî” farklı boyuttaki tekne derinlikleri ile (dar tekne çapı/küçük model, geniş tekne çapı/büyük model) sınıflandırılmıştır. Ortaya çıkan yaklaşık tel sayıları (2,3,5, 6?, 8), perde bağları (18, 20, +10, +18, 30,35,37) ve perde adları (18, 20,+18, 33, 35, +29, 36, 45) aralığında değişkenlik göstermektedir. (Bkz. Tablo.1) Özgün kaynaktaki çizime sadık kalınarak ilk sekizlideki eşit olmayan perde dizilişinde (15, 16, 18, 19, 20, 22 perde) en yüksek yirmi iki perde ve yirmi bir perde aralığı oluşmakta, ikinci sekizlide perde bağı ve perde adı seyrelmekte, asimetrik dizilim meydana gelmektedir. Büyük Türk Tanburu'nda yirmi perde on dokuz aralık

oluşmakta ve perde bağlarının az olması, hareketli perdelere işaret etmektedir.

G.B. Toderini'nin dairevî tekne modeli tanburunda, ilk sekizlide oluşan yirmi beş perde yirmi dört aralık düzeni günümüzde tanburlara bağlanan kırk sekiz perde dizimiyle eşleşmektedir. 20.yy. başında tanburîlerin kutbu lakabı atfedilen Tanburî Cemil Bey, öğrencisi Refik Fersan'ın tanburu, İzzettin Ökte'nin (1910-1991), Tanburî Sadun Aksüt'e (1932-) hediye ettiği “Ayı Ahmet” tanburu (48 perde bağı), Tanburî Erol Sayan'ın (1936-) otuzlu ses sistemine göre düzenlenen tanburları (42, 46, 48 perde bağı) birbirine yakın sayılarda perde düzeni oluşturmaktadır. (Bkz.Resim 19-26)

Karşılaştırmalı tanbur perde dizilerinde, ortak perde bağında yakın bağlanarak, tek perde izlenimi veren, farklı perdelerin hareketli perde bağları veya hareketli perdeler olmaları ihtimaller arasındadır. Aynı perde bağında birden fazla aralıkta gösterilen perdeler kürdî-nihavend, rehavî/geveşt -büzürg, geveşt ve zirgüle, sabâ -hicaz ve uzal, nerm acem ve nevrüzî perdeleridir. 10.-20.yy. aralığındaki örnekleme saz, akort, makam düzenleri etkenleriyle perdelerin yer değişimi en fazla yegâh/pençgâh-ıraq (pes beyati, pes hisar, sorizen, hüseyinî aşirân, acem aşirân, ek olarak tamamlayıcı segâh/mâye/evc/ıraq ile süsleyici nîm perdeler) ve segâh -hüseyinî (yeni rehavî, geveşt, büzürg, karcıgar ve icrada eklenen perdeler) aralığında gerçekleşmektedir. 10.-20. yy.'daki tanbur perdelerinin bağlı olduğu ezgi yapılarının değişim sürecinin karşılaştırmalı olarak geniş kapsamda değerlendirilmesi başlığı, birbirinden farklı ezgi yapılarında ve ana perdeden doğan/ makam/ saz düzenlerinde oluşan perdelerin isim ve aralıklarının değişmesi ve eski, yeni, rumî, bileşimden oluşan terimlerin ve bin yılın tabakadan devre, devrden avazeye ve makama kadar olan yapıların değişkenliği ve çeşitliliği çalışma sınırını aşmaktadır.

17-18. yy. aralığındaki üç tanburda âgâze, makam, terkeb tamamlayıcı segâh/mâye/ ıraq/ evc perdelerinin farklı isimleri mevcuttur. (Bkz. Tablo 1-2-3-4) Fârabî'den Tanburî Cemil Bey'e kadar uzanan yağlı perde bağının hareketiyle oluşan hareketli perde düzenindeki icra zorluğu, usta icracılık veya virtüözlük mertebesinin başka bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Kantemir Edvârı'ndaki eski, yeni edvâr bileşimiyle ve ana perde/ makam olan rastın düğâha dönüşmesinden doğan, birbirinden (nîm, nim u nîm, nîm a nîm, hisar- buselik- kürdî nimeyn// karşılığı olabilecek perdeler tetimme segâh, nisabur, sazkâr, nevrüz, büzürg, rehavî, geveşt, nihavend vb.) farklı terimler ile ifade edilen süsleyici perdeler ve itilafa düşülen, gelişen ve değişen âgaze, avaze makam, terkeb yapılarının çeşitlenmesinin de etkisi bulunmaktadır. Kürdî, nihavend, şurî, nişabur, karcıgar, hüzzam (eski-yeni) perde değişimlerinin de tanbur perde dizilişine yansıdığı gözlemlenebilmektedir. Seyrin içici çıkıcı karakterine, akord düzeni, makam

düzeni/ saz düzeni ve icracının (repertuar) tercihi göre perde adları değişim göstermektedir(Tura, 2006; 17-34-36-39; Başer, 2013; 68-143-149-153-157-159; Turabi, 2005;117; Uslu, 2001; 20-48-49-51). (Bkz. Tablo.1-2-3-4)

Description De'l'Egypte ansiklopedisinin müzik bölümü yazarı Müzikolog Andre William Villoteau ve Duhamel tarafından resmedilen Tanboury Kebyr Tourky /Tanbur-ı Kebir-i Türkî (Büyük Türk Tanburu) olarak adlandırılan çalgı çiziminin, günümüzde halen yaşayan en eski yarım kürevî tekne modeli olan tanbur ile eşleşmesi, Hızır Ağa'nın tanbur çiziminde yer alan (yaklaşık 29-30 perde bağı) aynı yüzyıla ait bir başka tanburda (yaklaşık 30 perde bağı) korunması tarihi görsellerdeki gerçeklik olgusunu kuvvetlendirmektedir.

10.-20.yy. örneklem grubunda yer alan birbirinden farklı tanbur modellerindeki dizilimde ana ve ara perdeler olarak adlandırdığımız gruplar, belirli aralıklarda ortak perde dizilimleri göstermekte, farklı hareketli perde aralıkları görülmektedir. İcracının tercihi ve öğrenim gördüğü meşk halkası ile nazarî kaynakların teorisinden icraya aktarımdan görülen değişkenlik, tanburların perde dizilimine de yansımıştır. Örneklem grubunda yer alan tanburların karşılaştırılması sonucunda oluşan perde dizilim ve model yapıları bir kesiti temsil etmektedir. Kesitteki tanbur ve tanburların eş tekne modellerinde çift olarak imal edildiklerini düşündürmekte, çalgıbilimsel açıdan tekne derinliği ve eni, kol boyu ekseninde büyük ve küçük tekne modellerine sahip farklı tanbur çeşitleri de ortaya çıkmaktadır. Tanbur modelleri kendi içinde tek tip bir modelle sınırlı değildir. Kopuz, tanbur, tanbura, şeştar, şeştay, bulgari, çöğür, bozuk, bağlama, cura, şarkî, çeşde gibi aynı terimde toplanmış benzer çalgıların yapıları ve çeşitleri birden fazladır. Türk Mûsikîsinin tarihi dönemleri içinde birbirine evrildiği düşünülen tanbur modellerinin, (Daire ve damla tanburlar) aynı yüzyıl içinde eş zamanlı icra edilmeleri bu varsayımın geçerliliğini kısmen azaltmaktadır. Armudî modellerin birbirine evrildiği veya birbirinden türediğini söyleyebilmek mümkündür. Fakat çalışılan evren geniş olduğu için örneklem sınırlandırılmıştır. Büyük Türk Tanburu olarak adlandırılan yarım kürevî tekne modeli tanburun birebir, aynı ölçüde ve biçimde olan bir eş modelinin literatür ve müze kataloglarında tesadüf edilmemesi, modelin özgünlüğüne ve benzersizliğine işaret etmektedir. Bu minvaldeki hususlar, gelecek araştırmaların ışığında incelendiğinde güncellenebilecektir.

KAYNAKLAR

- Abdulyeva, S. (2002). Azerbaycan Çalgı Aletleri. Bakü, Adiloğlu Neşriyat.
- Akdoğu, O.- Hariri, F. (1991). Nây-ı Osman Dede ve Rabt-ı Tabirat-ı Mûsikî, İzmir.
- Aksoy, B. (1994). Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Mûsikî, İstanbul. Pan Yayınevi.
- Aksoy, B. (2003). Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Mûsikî, İstanbul. Pan Yayınevi.
- Aksüt, S. (1994). Tanbur Metodu, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Ankara Millî Kütüphane Yazmaları A 4941-131.
- Aslan, F. (2015). İslâm Medeniyetinde Mûsikî, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Bardakçı, M. (1986). Maragalı Abdülkâdir, İstanbul. Pan Yayınevi.
- Bardakçı, M. (2000). Derviş Es-Seyyid Mehmed Emin'in Tanbur Perdeleri Risâlesi Makalesi. Boğaziçi Üniversitesi Türk Müziği Kulübü Yayını, Sayı.4, İstanbul.
- Başer, F. (2013). Türk Mûsikîsinde Abdülbâkî Nâsır Dede, İstanbul, Fatih Üniversitesi Yayınları.
- Behar, C. (1987). 18. Yüzyılda Türk Müziği, İstanbul, Pan Yayınları.
- Behar, C. (2017). Kan Dolaşımı, Ameliyat ve Mûsikî Makamları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, A.(2002) .Topkapı Sarayında Yaşam, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- BM. SL. 5258.
- Can, C. (2001). 15. Yüzyıl Türk Mûsikisi Nazariyatı Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Cemil, M. (2002) Tanburî Cemil'in Hayatı (Yay. Haz. Uğur Derman). İstanbul. Kubbealtı Neşriyatı.
- Cevher, H. (1992). Tanburî Cemil Bey ve Rehber-i Mûsikî, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Cevher, H. (2003). Haza Mecmua-ı Saz-u Söz, İzmir, Meta Basım.
- Çakır, A. (1999). Ali Şah Bin Hacı Büke'nin Mukaddimetü'l Usûl Adlı Eseri. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Çaycı, A. (2002). Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri. Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Daloğlu, Y. (1993). Yazarı Bilinmeyen Bir Mûsikî Risâlesinde Anılan Perdeler ve Makamlar, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Lisans Bitirme Ödevi, İzmir.
- Description De'l'Egypte (1817). Etat Moderne Thome II, Pl.AA/ E.M.Vol II.
- Doğrusöz, N. (2012). Musikî Risâleleri Ankara Milli Kütüphane,131 Numaralı Yazma, İstanbul, Bıksad Yayınları.
- Duygulu, M. (2018). Türkiye'nin Halk Müziği Makamları. İstanbul, Pan Yayıncılık.

- Eberhard, W. (1995). Çin Tarihi. Ankara, Türk Tarih Kurumu,
- Ekinci, M.U. (2015). Kevserî Mecmuası. İstanbul, Pan Yayıncılık.
- Engel, C. (1874). A Descriptive Catalogue of The Musical Instruments In The South Kensington Museum. Edition 2, London. George E. Eyre and William Spottis Woode.
- Ergan, M. S. (1994). Türkiye Müzik Bibliyografyası. Konya, Kuzucular Ofset.
- Erguner, S. (2003). Rauf Yektâ Bey, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Ezgi, S. (1948) Tanbur Metodu Makalesi. Musiki Mecmuası. İstanbul.
- Fransız Millî Kütüphanesi. (BNF.) (UB-181(D BIS).- Turc. 292.
- Gazimihal, M.R. (1975). Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız. Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Gazimihal, M.R. (2006). Anadolu Türküleri ve Mûsikî İstikbalimiz. İstanbul,
- Gökyay, O. (2000). “Dedem korkut'un Kitabı” adlı eserin 2. Bölümünde Kitapta Geçen Dört Çalgı Hakkındaki Açıklama, Musiki Mecmuası, Yıl.52. Sayı. 467. (s.19-21)
- Haşbe G.A. ve Hifnî M.A. (1967). Kitâbü'l-musika'l-kebir, Kahire: Dârü'l-Katibi'l-Arabi.
- Hâşim Bey Mecmuası. (1864).Mecmu'a-i Kârâhâ, Nakışhâ ve Şarkiyât. Millet Kütüphanesi. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (İÜ.NEK.) 1856-5636.İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yazmaları 2768. (İÜ.TEY.)
- Judetz, E.P. (2002). Tanburî Küçük Artin, Pan Yayınları, İstanbul
- Judetz, E.P. ve Sırlı, A. (2000). Sources Of 18th Century Music, İstanbul, Pan Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1998). Türk Millî Kültürü. İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Kaşgarlı M. (1985). Divânü Lügâti't-Türk. (Çev.Besim Atalay). Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Kerimov, M. (2009). Azerbaycan Mûsikî Aletleri. Azerbaycan Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bakü. Yeni Nesil Publishing House.
- Kerimov, M. (2019). Azerbaycan Mûsikî Aletleri, Bakü.Yeni Nesil Publishing.
- Kerimov, R. (2013). Çalgıların Sınıflandırılması. Bakü, Lap Lambert Academic Publishing.
- Kolukırık, K. (2012). Abdülkâdir Merâğî ve Şerhu'l Edvâr'ı. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi. Konya Mevlâna Müzesi, No.1282. Millî Kütüphane (MK). 06 Hk 135.
- Noyan, T. (2013). Saray-ı Enderun, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Onat, E. (1999). Dr. Suphi Ezgi'nin Tanbur Metodu, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Sanat Müziği Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Oransay, G. (1990). Prof. Dr. Gültekin Oransay Derlemesi 1, İzmir, Güven Ofset. Österreichische National Bibliothek. Or.389 -8562.
- Ögel, B. (2000). Türk Kültür Tarihine Giriş. Ankara, Kültür Bakanlığı.
- Ötüken Neşriyat.
- Özdemir, N. (1997). Meddahlık ve Meddah hikayeleri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi

Başkanlığı.

- Öztürk, M. (2001). Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasân. Ankara, Kültür Bakanlığı.
- Pappas, M. (1997). Kiltzanidis'in Kitabı, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Pappas, M. (2007). Apostolos Konstas'ın Nazariyat Kitabı, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Sarı, A. (2012). Türk Müziği Çalgıları (Ud- Tanbur- Kanun-Kemençe). İstanbul, Nota Yayıncılık.
- Sayan, E. (2010). Ulusal Müziğimiz Teknik Analiz ve Bestecilik. İstanbul, Boyut Yayınları.
- Serin, M. (2006). Türk Hat Üstâdları 3. Kemal Batanay. İstanbul, Kubbealtı Neşriyat.
- Sezgin, F. ve Naubaer, E. (2000). Museum Des Institutes Für Geschichte Der Arabisch - Islamischen Wissenschaften-Musik Instrumente Fa. Germany, Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt Am Main.
- Sezikli, U. (2007). Abdülkâdir Merâgî ve Câmiu'l Elhân'ı. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk Din Mûsikîsi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi Bölümü 291. (SK.HEB.)
- Tekin, A. (2015). Türk Mûsikîsinde Nağmeler ve Makamlar, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları.
- Tıraşçı, M. (2018). Kitâbü Keşfi'l Hümûm Ve'l Kürab Fî Şerhi Âleti't Tarab İsimli Anonim Mûsikî Eseri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Toderini, G.B. (1789). De La Litteratura Des Turcs. Tome Premier, İtalya.
- Toderini, G.B. (2018). Türklerin Yazılı Kültürü ve Türk Edebiyatı, (Çev. Mehmet Serdar Bekar). İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (TSMK.) A 3459. -H 1793- R.1726-B 304
- Tura, Y. (1998). Türk Mûsikîsinin Meseleleri, İstanbul, Pan Yayınları.
- Tura, Y. (2000). Kitabu'l ilmi'l Mûsikî ala Vechi'l Hurufat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Tura, Y. (2006). Tedkîk ü Tahkîk İnceleme ve Gerçeği Araştırma, İstanbul, Pan Yayınevi.
- Tura, Y. (2017). Türk Mûsikîsinin Meseleleri Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Turabi, A.H. (2005). Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Musikî Risalesi, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- Uçan, A. (2000). Geçmişten Günümüze Günümüzden Geleceğe Türk Müzik Kültürü, Ankara, Müzik Ansiklopedisi Yayınları
- Uslu, R. (2001). Mehmed Hafid Efendi ve Musiki. İstanbul, Pan Yayınları.
- Uslu, R. (2006). Müzikoloji ve Kaynakları, İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Uslu, R. (2014). Saraydaki Kemancı Hızır Ağa ve Görüşleri 1777, Ankara, Çengi Yayınları.

- Uslu, R. (2018). Mehmed Said'in 1775'te Yazdığı Zeyl-i Risâle-i Edvâr -ı Kadızâde Adlı Eserin İncelenmesi Makalesi, Akademik Sanat; Sanat Tasarım Ve Bilim Dergisi, (s.138-148).
- Uslu, R. (2018). Merâgî 'nin Son Müzik Eseri Zevâid-i Fevâid-i Aşere. Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.
- Uslu, R. (2018). Makâsıdu'l- Elhân, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Uygun, M.N. (2016). Tirevî'nin Mûsıkî Risâlesi, İstanbul, Dört Mevsim Kitap.
- Uygun, M.N. (1990). Kadızâde Tirevî ve Mûsıkî Risâlesi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Uygun, M.N. (1999). Safiyuddin Abdülmü'min Urmevî ve Kitâbü'l Edvârı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı.
- Uygun, M.N. (2019). Kitâbü'l Edvâr, İstanbul. İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- Üngör, E.R. (1973). Türk Çalgıları: Tanbur Makalesi, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, C.14, İstanbul (s.6636-6639).
- Victoria & Albert Museum, No. 576-1872
- Vural, F. (2018). Selçuklu Seramiklerinde Müzik. Konya, Kömen Yayınları.
- Yağmur, S. (2013). Yunus Emre Divânı. İstanbul, Dergâh Yayınları.
- Yektâ, R.(1912). Tanbur Makalesi, Şehbâl Dergisi, Sayı:58.
- Yücel, H. (2013). Kemanî Hızır Ağa ve Tefhîmü'l-Makamât fî Tevlîdi'n-Nagamât Çevisinde Perdeler, Akademik Bakış Dergisi, Sayı.37, (s.1-16).
- Zeeuw, H. (2006). Evrim ve Standardizasyon Arasında Bağlama Ailesi Makalesi. Türkiye Müzik Kültürü, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi.